

EN DRØFTELSE AF 'SJUSKEFONOLOGI'

I MODERNE KØBENHAVNSK RIGSMÅL,

ILLUSTRERET VED REDUKTIONSDERIVATIONERNE

FOR [dew]

Af Jan Katlev

I MKR kan det 'fonotaktiske ord' [dew], som er muligt rim for et stødløst blev uden hovedtryk, fremkomme ved kortere eller længere trinvis reduktioner, af den slags der ^{er} typiske for hurtigere flydende tale; det drejer sig om ordsekvenser som

det er jo / det vil / det var .

I disse ordsekvenser er er og vil kandidater for en mere rent stilbetinget udtalevariation. Vi har dels en 'højere', mere formel, hyperartikuleret udtale

[æp]/[ve]

dels en ikke-formel, umarkeret udtale

[æ] / [ve]

som er den der forekommer i almindelig tale, der ikke er specielt markeret for højere stil eller særlig høj grad af tydelighed.

For at forenkle vil vi her ansætte at stilvariation ikke har nogen nødvendig sammenhæng med variation i taletempo.

Vi vil så nu se bort fra det højeste stilniveau, og derfor operere med følgende udtaleformer som 'basisformer' for den variation der skyldes taletempo:

det er jo / det vil / det var

[³_{de}¹_æ²_{jo}] [³_{de}²_{ve}] [³_{de}²_{vap}]

Her angiver tallene 3/2/1 relative trykgrader inden for ordsekvenserne. - I det følgende skal vi ansætte en mekanisk sammenhæng mellem reduktion af segmenter og reduktion af trykgrader.

Vi opstiller nu herved for de ansatte samlede reduktionsderivationer som udgangspunkt for en drøftelse af de heri indgående skridtvisse reduktionsregler:

regel nr.	<u>det er jo</u>	<u>det var</u>	<u>det vil</u>
	³ _{de} ¹ _æ ² _{jo}	³ _{de} ² _{vap}	³ _{de} ² _{ve}
1)	³ _{de} ⁰ _æ ² _{jo}	-	³ _{de} ⁰ _{ve}
2)	-	-	³ _{de} ⁰ _{we}
3)	³ _{de} ¹ _{jo}	-	dew
4)	³ _{de} ¹ _{jo}	-	<u>dew</u>
5)	-	³ _{de} ¹ _{vap}	
6)	-	³ _{de} ¹ _{vp}	
1)	-	³ _{de} ⁰ _{ve}	
2)	-	³ _{de} ⁰ _{we}	
3)	-	dew	
	-	<u>dew</u>	
7)	³ _{de} ¹ _o		
8)	³ _{de} ⁰ _u		
	<u>dew</u>		

Regel 1) er en centralisering af vokal til ϵ . Foruden at være diakront velkendt fra dansk vs. svensk, er den velbelagt i andre synkrone reduktionsformer som

jeg kan [$^1j\epsilon$ $^1k^h\epsilon$] $\rightarrow$ [$^1j\epsilon$]
kan det [$^1k^h\epsilon$ 1de] $\rightarrow$ [$^1k^h\epsilon de$]/[$^1k^h\epsilon\epsilon$]

Ved på samme derivationsniveau at operere med formerne

er [ϵ] og var [$v\epsilon$]

har man placeret bortfaldet af finalt postvokalisk [-p] forskellige steder i hierarkierne i positionen hhv. efter [ϵ] og efter [ϵ]. Umiddelbart virker det også rimeligt at regne bortfald af en faryngal approksimant [p] for et mere graduelt fænomen efter den faryngale vokal [ϵ].

Derimod er der noget fonetisk sært ved den diskontinuerte, stilbetingede overgang fra [ϵp] til [ϵ]; sml. hermed, at man for ord som der/her med tydelighedsformerne [$d\epsilon p$]/[$h\epsilon p$] har reduktionsformer som [$d\epsilon$]/[$d\epsilon$]/[$d\epsilon$]/[$d\epsilon$]/[$h\epsilon$]/[$h\epsilon$]/[$h\epsilon$], men IKKE ** [$d\epsilon$]/[$h\epsilon$].

Fremkomsten af dette er [ϵ] kan man evt. forestille sig produceret ved en art analogi udfra et ældre lydtrin er [$\epsilon\epsilon$] uden r-farvning af vokalen, det senere lydtrin er [$\epsilon\epsilon$] med r-farvning, samt en gammel forkortet variant er [ϵ] (som er almindelig i dialekterne og i ældre rm.), således:

$$\frac{[\epsilon\epsilon]}{[\epsilon\epsilon]} = \frac{[\epsilon]}{x} \quad x = [\epsilon]$$

(I det hele taget forekommer grundformen er [ϵ] at give en noget simplere og elegantere beskrivelse af reduktionshierarkiet for er, med centralisering til [ϵ], absorption etc., sml. at en hyperartikuleret form for endelse(r)-n(ϵ) vil være [- ϵ], fx spise [$^1sb^i\epsilon$], hyperartikuleret [$^1sb^i\epsilon$].)

Den sammenhæng mellem pdes. [- ϵp]-udtaler og pdes. [- ϵp]/[- ϵp]-udtaler, som man har ved der/her, men ikke har ved er, kan forklares udfra en gammel sammenhæng med udtalen af endelsen -er, som med mere og mindre tydelige varianter spreder sig over et manifestationskontinuum [- ϵp]/[- ϵp]/[- ϵp]/[- ϵ]/[- ϵ]/[- ϵ]/... (og ikke kun giver som gilders:Milos, men også fx gilders:Villars.), hvoroverfor så formen er [ϵp]/[ϵ] må regnes for at være af nyere dato, modsat er [ϵ].

Regel 2), der her 'svækker' [-v-] til [-w-], indgår som led i et samlet svækkelseshierarki for postvokaliske konsonanter, som ændrer

lenis til 'flap'
 fortis til lenis
 klusil til spirant
 spirant til approksimant
 approksimant til NUL

 + = $\neq$

når den i derivationerne her er udskilt som selvstændig regel, adskilt fra 7), der eliderer [-j-] i det er jo [$^3de^1jo$] 'senere' i reduktionshierarkiet, skyldes det at jeg opererer med eksistensen af kvalitativt forskellige underliggende ordgrænser, junkturer, i de tre derivationer. Hvis vi anvender symbolerne

for junkturer af faldende 'tæthed', kan vi opskrive vores grundformer som

det er jo det var det vil

$^3 \quad ^1 \quad ^2$ $^3 \quad ^2$ $^3_{de+2ve}$
 det $\epsilon\neq jo$ de = $v\epsilon p$

således at applikationsområderne for ens opbyggede reduktionsregler placeres forskellige steder i en fonologisk cyklus, afhængigt af hvor stærk/sen sletningsregel der skal til at slette hver af disse tre junkturer. - Vi går ikke her dybere ind på denne tekniske diskussion af en cyklisk fonologisk beskrivelse af derivationerne.

Reglerne 3) og 4) er så 'fortsættelsesregler' til 1) og 2), de står i en feeding relation til 3) og 4), med den samlede "conspiracy" at give et forkortet reduktionsprodukt. Regel 3) absorberer et schwa i forudgående halvvokal/vokal, en regel der også behøves til at beskrive udtalevariation for enkeltord som

uge ['u'e]/['u'u]/[u']

mave ['ma've]/['ma:wə]/['ma'w]/['ma'u]/[ma'w]

Regel 4) forkorter stavelseslængden, parallelt med regler der forkorter sammensætningsled og klitika, sml.

lys : lyspunkt , sø:søkort

(lukke) i : i(dag) , (finde) på : på (bordet).

Regel 5) angår den sammenhæng mellem [-aɐ]- og [-ɐɐ]-sekvenser, som blev drøftet i forb.m. der/her og er. Oprindeligt må det formodes, at underliggende /-ar/ har et ret snævert entydigt manifestationsområde som kun [-aɐ], men man kan her forestille sig, at forekomster af /-ar/, som kommer til at fungere som tryksvag ordudgang i samlede fonologiske ord, ved en art analogi får udvidet sit manifestationsområde til at svare til det for /-er/; hvis man sammenligner udtalerne af

<u>peber</u>	<u>det var</u>
['phewəɐ]	['dewəɐ]
'phewəɐ	
'phewɐɐ	
'phewəɐ]	

giver en sådan analogisk udvidelse bl.a. udtalen det var ['dewɐɐ]/['dewɐɐ].

Når overgangen [-v-] til [-w-] i opstillingen her er placeret senere end overgangen [-aɐ] til [-ɐɐ], er det udelukkende for at kunne opstille en to gange gentagen ensartet fonologisk regelcyklus.

Regel 6) er så blot en sidste justeringsregel, der eliderer final faryngal approksimant efter faryngal vokal.

Selve overgangen fra ['devɐ] til ['deve]

(eller fra ['dewɐ] til ['dewə]) kan imidlertid også beskrives ud fra en anden grundstruktur for det var end /'de ,var/, nemlig ud fra grundstrukturen /'de ,va/ ; her har var mistet det underliggende /-r/, parallelt med hvad der er tilfældet for er /ə/[ɛ]. En sådan form, var /va/ er velbelagt i ældre københavnsk og sjællandsk, rimende på da/ha'/ka' og udtalt [və]/[va]. En centralisering til [-ə] af [-æ] er noget mere nærliggende end det samme af [-ɐ]; det forekommer kontraintuitivt med en temporeduktion af (han) kommer hjem til noget der kan høres som komme hjem.

Som ovenfor nævnt er placeringen af regel 7), elideringen af intervokalik [-j-], her snarest placeret langt nede i derivationshierarkiet pga. den mindre tætte junktur ≠ i det er jo [³de+¹æ+²jo]. - En ordintern elidering af samme type er almindelig i sjusket udtale af majonase [,mao-]/[,maw-].

Resten af reduktionen af det er jo indeholder velkendte og velbelagte lydovergange: dels [o] til [u], som er hyppig i børnesprog og lavkøbenhavnsk, fx politi [phu'i't^si'ʔ] eller kokos ['kho'gus].

Og tilsidst har man så en forudsigelig forenkling af stavelsesstruktur fra ['deu] til [dew].

Når vi her opererer med en opstilling af derivationshierarkierne for

det er jo det var det vil

frem til et sammenfald i manifestationen [dew], men således at derivationerne for de tre sekvenser er ulige lange/dybe, sker dette dels ud fra en mekanisk fonologisk "regeløkonomisk" kalkyle over, hvor få forskellige regler i hvor få cykler en derivation kan nøjes med, dels ud fra en beskrivelse af sekvenserne som sammenbundne ved hjælp af ulige snævre/tætte junkturer. Imidlertid er der ikke gennemført en præcis beskrivelse af et fonologisk hierarki med intrinsik regelordning, junktursletningsregler, og opdeling af fonologiske regler i cykliske og postcykliske.

Forskellen mellem de tre derivationers dybde baserer sig derfor lige så meget på en mere praktisk-empirisk overvejelse over deres forekomstbetingelser.

En umiddelbar selvintrospektion sammenlignet med andres ditto giver som grovhypotese noget i retning af, at

- a) det vil [dew] findes hos alle i alle kurante rm. varianter i bare lidt flydende tale
- b) det var [dew] kræver i hvert fald noget større taletempo (eller "mere sjusk"), det er ikke sikkert alle genkender den som noget de tror de selv siger, den kan måske have en tendens til at blive opfattet som ældre/provinsiel
- c) det er jo [dew] opfattes spontant af de fleste som meget sjusket, kun forekommende ved ret stort taletempo, de tror umiddelbart ikke de har den, men kan ved at prøve den efter "overbevise" sig selv om muligheden af det modsatte.

Hvis nu en bredere, mere objektivt konstrueret undersøgelse skulle godtgøre, at det i overensstemmelse hermed faktisk skulle være sådan, at der findes sådanne forskellige kategorier af rm.talende, eller forskellige registre for nogle eller alle rm.talende, som indeholder 0/1/2/3 af disse reduktioner - så rejser det nogle principielle spørgsmål med hensyn til sådanne reduktionsformers empiriske og modelinterne beskrivelsesstatus.

De to yderpunkter i beskrivelsen af denne status kan vi kalde hhv. sjuskefonologisk og sjuskefonetisk (el. allegro-fonologisk/-fonetisk).

En rent fonologisk beskrivelse vil gå ud på, at der her er tale om forsk. manifestationsvarianter af samme underliggende struktur, en slags 'variable regler', som alle opererer med principielt ensartede mindstebestanddele/fonemer/segmenter. For en sådan beskrivelse er det ikke evt., til performansen henhørende, graduelle overgange 'nedad' i reduktionshierarkiet, der er væsentlige i beskrivelsen; men derimod de kvalitativt distinkte, mht. segmentantal, segmentrækkefølge og segmentindhold klart forskellige segmentstreng. For en sådan beskrivelse er et segment, fx et [-e-], principielt det samme overalt i beskrivelsen, reduktionshierarkiet er IKKE et

kvalitativt hierarki for forskellige principielle statusser af størrelsen 'et segment'.

Hver enkelt derivations'etage' i en sådan fonologi kan vel i princippet underkastes en rent immanent analyse mht. derpå forekommende kommutable strenge; men en sådan 'etageimmanens' kan så yderligere relativiseres ved at blive genindsat i hele derivationens kontekst, hvorved reduktionsproducerede sammenfald af segmentstreng kan beskrives som relative, men ikke absolutte, suspenderinger af kommutationer på et tydelighedsformernes niveau. Konteksten for sådanne suspenderinger udtrykkes så fonosyntaktisk vha segmentale og prosodiske strengkonfigurationer, samt en art abstrakt bestemt 'taletempoforøgelse', som defineres operationelt ved antallet af og rækkevidden for visse fonologiske regler, som "konspirerer" med den samlede "hensigt" at reducere strenglængder og at muliggøre en fonosyntaktisk "nedklassificering" af stadig mere reducerede strenge, som indlejres i stadig mere komplekse fonosyntaktiske helheder.

Heroverfor siger en fonetisk beskrivelse så, at der er en intim sammenhæng mellem den tilsyneladende kvalitative reduktion af strenge som segmentkonkatenationer og den graduelle reduktion af segmenterne som segmenter. En sådan beskrivelse opfatter reduktionerne som et samlet udtryk for en global 'svækkelse' af taleproduktionen, en større og større undgåelse af de klareste/ mest markerede yderpunkter i de ideale fuldstændige kurver for artikulationen af segmenterne. For sådan en beskrivelse er et segment ikke altid et segment, uanset hvilket reduktionsniveau man befinder sig på; og derfor giver det heller ingen umiddelbar mening at underkaste segmentstreng på forskellige reduktionsniveauer en samlet ensartet beskrivelse med ét system af variable fonologiske regler.

For den fonologiske beskrivelse er det et problem, at de dybest liggende former er så godt som umulige at elicitere i sammenhængende tale, og at fremsigelse af enkeltord let bliver til skriftsprogsinficeret læsudetale. Dermed bliver opstillingen af underliggende former i meget høj grad et spørgsmål om elegance i beskrivelsen, hvorved vi i virkeligheden er tilbage ved fonetikken; hvad der er elegant hænger sammen med hvad der fonetisk set kan 'forklares'.

For en klassisk fonematisk beskrivelse der bygger på et begreb om kontrast eller kommutation er det unægtelig et problem, at taletempoet i den grad frembringer lydlige sammenfald, og dremet eliminerer visse mulige kontraster. Det må betyde at al empiri der bygger på naturligt talesprog må specificere taletempo og stilleje. Og hvilken sandt empirisk empiri bygger ikke på naturligt sjusket talesprog?

JOHN/HANS, JOAN/JOHANNE

- OM SÅKALDT TRANSPONEREDE NAVNE

Af Torben Kisbye

Ved transposition forstås, at navne af samme etymologiske rod omsættes fra én national (dialektal) variant til en anden. Vilhelm Erobreren og Johan Uden Land er altså i min terminologi transponerede navne. Epiteton er derimod oversat, da det jo har et selvstændigt semantisk indhold.

Det er blevet foreslået, at betegnelsen transformerede navne ville være at foretrække, men jeg mener ikke, at den dækker helt så præcist. Der er jo ikke tale om, at navnet har skiftet form. Der er tale om oftest ubetydelige ændringer (Peter, Peiter, Pierre, Pjotr, Pettur, etc.), og navnets rod er næsten altid genkendelig eller sproghistorisk rekonstruerbar. Derfor har jeg ment, at termen transposition / transponere / transponent, lånt fra musikken, må være mest dækkende, idet det jo drejer sig om forskellige nationale og helt ud i dialekterne varierende realisationer af en fælles grundform. I navnets tilfælde oftest den kristne fælleseuropæiske latinske, subsidiært latiniserede form (Jacobus, Jacques, Giacomo, Jakob - Jeppe - Jep - Ib).

Den 10 juni 1967 blev grev Henri de Laborde de Monpezat i Holmens Kirke viet til Margrete Alexandrine Thorhildur Ingrid (Frederiksdatter) og blev fra det øjeblik tillagt navnet Henrik, Prins af Danmark. Her står vi nok overfor et af de sidste eksempler på navnetransposition, og nok kun fordi det fremmede navn var fransk og så tæt på det danske, at det kunne ske forholdsvis stilfærdigt.

Ellers kender vi idag kun navnetransposition fra historiebøgerne, typer som Louis XIV (Ludvig XIV), Charles I (Karl I), James I (Jakob I), Mary Stuart (Marie Stuart), Francois I (Frants I) etc. er klassiske.

Men også disse hævdevundne former ser ud til at være på langsom retur. Gyldendals Leksikon (1977) anfører historiske navne konsekvent under deres nationale former (Henry VIII, Henri IV, Louis XIV, Francois I, Charles I, søn af James I, etc.). Det er måske arven fra Arup, der her omsider er begyndt at slå igennem. Vi kan også dårligt forestille os den kommende engelske tronfølger som Kong Karl III, selv om det ville være i nok så smuk harmoni med forgængernes navne.

Den navnetranspositionspraksis, som vi stadig bærer videre på i historiske sammenhænge, ophører i realiteten med at være produktiv omkring midten af det 18. årh., hvor udlændinges navne efterhånden begynder at dukke op i kilderne uforstyrret i deres egen nationale form. Men før den tid kender vi dem kun i en eller anden transponeret form. Kun i de tilfælde hvor vi ikke selv råder over nogen transponent eller skrivelserne ikke har kendt den, kan vi møde de rørende hjælpeløse stavemåder efter gehør af fremmed navnestof, som f. eks. vore gamle tingbøger og Øresundstoldregnskaberne er så rige på.